

«Vanasõna ei ole varnast võtta»? Vanasõnadele viitamine ajalehetekstis *

Risto Järv

1. Poliitik vanasõna kasutajana

Tšehhi kirjaniku Milan Kundera romaanis «Surematu» on järgmine katke: kirjanik Johann Wolfgang Goethe kutsutakse audientsile riigivalitseja Napoleon Bonaparte'i juurde. Napoleon ütleb audientsi alguses Goethet silmitsedes lühikese fraasi: «*Voilà un homme! Näe, mees!*» ning üsna selle lõpus «*Teater/.../ peaks saama kooliks rahvale*» (Kundera 1995: 66, 68). Kogenud riigivalitsejana teab Napoleon, et enamus sellest, mis ta audientsi jooksul räägib, unub kuulajate meelest kohe. Oma kõne meeldejäädavaks tegemiseks tuleb jutus kasutada hetkelist **tähelepanu teravdajat**. Piisab ühest mõjuvast lühikesest fraasist - prantslaste *une petite phrase* -, et avalikkuse jaoks kõlama jääda. Kui vestlust jälgiksid ajakirjanikud, korrataks fraase järgmise päeva ajalehtedes ning poliitik saavutaks oma eesmärgi - jääda meelde.

Sarnaseid fraase sisaldab kaasaja eesti ajakirjanduses elujõuliselt eksisteeriv nn «Laenatud lause» rubriik, kuhu on nopitud igaks päevaks üks tsitaat poliitikult või mõnelt teiselt ühiskonnas tuntud persoonilt. Osalt on rubriik mõeldud poliitikute ebaõnnestunud mõtteavalduste väljatoomiseks, osalt aga esitatakse selles just sarnaseid üliilmekaid ütlemisi.¹

Romaanikirjaniku tahtel Napoleoni suhu pandud kaks fraasi esitavad kaht erinevat võimalust rahva tähelepanu koida. Viimase puhul presenteerib esitaja iseenese mõtet, mis peaks tähelepanu pälvima kujundlikkuse tõttu.² Esimese puhul võib aga - vähemasti mitteprantslasest lugeja - näha nõrka virvendust tuntud episoodist Piiblis - vrd prantsuskeelset fraasi «*Voilà un homme!*» Piibliga: *Et Pilate leur dit: Voici l'homme* (Jh 19: 5). Ka kuulajale tuttava fraasi kasutamine aitab selle kasutamissituatsiooni meelde jätta. Kohtumishetke - millele siinkohal lisandub esitaja eripärane mugandus - viib kuulaja korra tagasi tuttavliku tekstini ning selle kaudu juba kohatud situatsioonini.³

Niisiis võib sarnaselt enda leiutatud väljendite lennutamisega tagada poliitikule tarvilikku meeldejäädavust ammutuntud tsitaatide (või nende parafraside) kasutamine. Sääraste tsitaatide üheks mõjuvamaks vormiks on **vanasõnad**, võetavad anonüümsete tsitaatidena, mis on - erinevalt anonüümkirjadest - ometi autoriteetsed. Nende kasutamisel projitseeritakse vastutus öeldu eest «anonüümsele minevikule», «anonüümsele rahvale», nagu on 1964. aastal sõnastatud Alan Dundesi ja Erastus Ojo Arewa tuntud essees «*Proverbs and the Ethnography of Speaking Folklore*» (1975: 35), kus ühena esimestest on tähelepanu pööratud mitte pelgalt vanasõnadele kui **tekstidele**, vaid vanasõnade kasutamise **kontekstile** suulises kõnes.

2. Vanasõna autoriteetsus

Et vanasõna puhul on tegu millegi autoriteetsega, sellele viitab väga paljudes keeltes juba mainitud naturaalse (rahvapärase, mitte teadlaste poolt tarvituselevõetud) termini sisu. Matti Kuusi on raamatus «*Sananlaskut ja puheenparret*» esitanud kokkuvõtvalt erinevate keelte termini 'vanasõna' algtäheandusi. Lisaks paljudel rahvastel tuntud väljendeile **öeldud sõna** või **räägitud sõna** võib see tähendada ka näiteks **kinnitavat väidet** (wales'i e kõmri k), **tarka sõna** (komi e sūrja) või **mõjuvat sõna** (jaapani) (vt Kuusi 1954: 5-6 ja Krikmann 1997: 14).

Eesti keeles (ja näiteks iiri keeles - '*sean fhocal*') on bukvaaltähenduseks **vana sõna**. Kui 'targa sõna' puhul viidatakse väljendis sisalduvale suurele tarkusekvantumile, siis ka 'vana sõna' puhul on eelduspäraselt tegu positiivsesisulise mõistega. Ühend *vana+sõna* on väärtustatud kasvõi «vana» tõttu, st minevikku kuulumisest tingituna - nii nagu folkloori puhul Herderi romantilisest käsitlusest alates tavaks olnud.

Seejuures olgu märgitud kõrvalepõikena (mis siinkohal jääb veenva tõestuseta, olles pelgalt siinkirjutaja mulje), et vähemasti eestikeelse 'vanasõna' puhul on oluline veel üks nüanss – üldine suhtumine folkloori lühivormide alla kuuluvasse «vanasõnasse» erineb märkimisväärselt teadmatu keskmise kaaskodaniku suhtumisest folkloori kui tervikusse, «rahva luulesse». Mõiste 'vanasõna' alla paigutuv mõjub tavainimesele pigem tõesti tõesena, 'rahvaluuleks' nimetatu seevastu mõnigikord valejutuna, «vanarahva lorina», nagu ka ise olen rahvaluule kogumise välitöödel kuulnud.

Lisaks juba mainitud vana tarkuse vahendamisele saab vanasõnakasutaja - näiteks poliitik - ka rahvamehe rolli; kuigi laenulise loomusega, tunduvad vanasõnad kuuluvat **meie rahva** sfääri. Seega püüab poliitik paista rahva hääle kuuldavakstegijana. Mitmeid näiteid poliitike tarvitatud vanasõnadest võib leida ühiskonnahierarhia kõige kõrgemalt tasandilt. Kui valisin internetis Altavista päringul eestikeelseteks otsingutermineks «vanasõna» ning «Meri», pakkus otsingusüsteem Eesti presidendi Lennart Meri kõnedest neli vanasõna, lisaks veel mitmeid vanasõnu tema intervjuudest. Tundub, et kõnedes ei põhjustanud nende kasutamist ainult ilutsev poliitiline poeetilisus, vaid ka soov vanasõna kasutamise abil meelde jääda, vanasõnad olid kõlanud nii tema visiidil Jaapanisse⁴ kui Türgi riigipea esimesel Eesti-visitidil,⁵ nii uppunud reisilaeva «Estonia» mälestuskõnes⁶ kui ÜROle esitatavas 1996. a «Eesti inimarengu aruande» eessõnas.⁷ Viimase lõpetab äsjasest interneti-vaimustusest kantud riigi president sõnadega:

/.../ Eesti vanasõna, mille saadame Interneti kaudu maailma, kõlab nõnda: «Kus näed viga laita, seal tule ja aita!» Vanasõnad ei vanane, sest neis elab rahva ühendatud arukus, mille kaudu rahvas kõnelebki isekeskis ja oma riigiga.

3. «Vanasõna ei ole varnast võtta»?

Mainekamaid vanasõnauurijaid Wolfgang Mieder nendib Ameerika värske folkloorientsüklopeedia ülevaateartiklis vanasõnadest, et sama palju huvi kui nn primitiivrahvaste vanasõnade kasutamine ja funktsiooni uurimine võib pakkuda see, kuidas demokraatliku või diktaatorliku ilmavaatega riigijuhid on kasutanud vanasõnu «mõjusa poliitilise tööriistana» (Mieder 1997a: 665); Mieder on ka ise sarnaseid uurimusi teinud (Mieder 1997b).

Eestikeelse vanasõna kohta käiva vanasõna «*Vanasõna ei ole varrest võtta*» (EV 13584)⁸ saatis Eesti Rahvaluule Arhiivile korrespondent Marta Mäesalu. Tema sõnutsi tähendab tekst, et vanasõna «ei ole omatahtmist mööda muuta, väänata» (Eesti vanasõnad III: 637). Samuti võiks ütetus tähendada aga seda, et õige vanasõna kasutamise korral tuleb see «iseenesest», mitte otsimise peale. Eesti vanasõnade teadusliku väljaande «Eesti vanasõnad» järgi on mainitud vanasõna üles kirjutatud üksainus variant. Siiski on - arhiivile selle saatnud korrespondendi üldist usaldusväärust arvestades - määratletud see vanasõnaväljaandes autentseks vanasõnaks.

Eesti Rahvaluule Arhiivis leiduvate vanasõnade jaotuse puhul kehtib nn Zipfi seadus (vt nt Krikmann 1997: 188) - suhteliselt väike arv vanasõnu on esindatud suure hulga üleskirjutustega, suurel hulgal on neid, millest on väike arv üleskirjutusi. Rohkem kui pooltest vanasõnadest on aga olemas vaid üks kirjapanek. Ometi tekitab mainitud ütluse ainulisus

küsimuse, kas vanasõna võimalik põhjusetu kasutamine ehk siis hõlphankimine pole rahva jaoks olnud piisavalt aktuaalne, et selle kohta vanasõnu tekiks. «Eesti vanasõnade» elektroonilise väljaande järgi on vanasõnadest rääkivaid eesti vanasõnu kolmteist, pea kõigi nende üleskirjutuste arv on vaid üks või kaks.⁹ Ainult kaht vanasõnatüüpi on üles kirjutatud märksa enam - «*Vanasõna ei valeta*» (EV 13585, autentseid tekste 25) ning «*Vanasõna - vana hõbe*» (EV 13592, aut. 15).

Niisiis on meie ees küsimus, kas vanasõnu tarvitatakse eesmärgipärase kõnekaunistuse, retoorilise sõnakõlksuna või on vanasõna «varnast võtta», tuleb spontaanselt.

4. Otsing

Proovisin küsimusele vastuse saamiseks vaadelda vanasõnakasutamist kaasaegses eesti ühiskonnas. Kuivõrd poliitikute kõigi kasutatud vanasõnade väljaselgitamise *opus Herculeum* ei olnud siinkirjutajale jõukohane, otsustasin jälgida vanasõnade kasutamiskonteksti mitte riigivõimu esindajate, vaid ajakirjanduse - ehk «neljanda võimu» - poolt.

Kaasaja ajalehetekstidest vanasõnade otsingul on piiratud internetis viimase kahe aasta jooksul ilmunud Eesti kahe suurima ajalehe «Postimees» ning «Eesti Päevaleht» originaalartiklitega.¹⁰ Vaatluses jätkasin enese poolt juba varem kasutatud suhteliselt lihtsat otsingumeetodit (vrd Järv 1997: 31-34) - arvestatud on vaid neid vanasõnu, kus kasutaja on teksti erinevat tasandit markeerinud traditsiooniliste väljenditega, nagu «*vanasõna ütleb, et...*», «*rahvatarkuse järgi ...*» jne. Nagu selgus, tavatsesid kasutajad mõnikord nimetada vanasõnu 'kõnekäändudeks', seepärast võtsin arvesse ka ilmselged vanasõnad 'kõnekäändudeks' nimetatute hulgast.¹¹ Nelja võtmesõnaga - '**vanasõna**', '**rahvatarkus**', '**kõnekäänd**' ning '**vanarahvas**' - otsing piirduski. Niisiis võib öelda, et otsimisel olen «märganud» ainult neid vanasõnu, kus on mõne mainitud termini abil «viidatud», et kasutatakse vanasõna.

Vanasõnade kasutamine: tähistatud autori poolt terminiga:	Eesti Päevaleht	Postimees	Kokku
'vanasõna'	56	98	154
'vanarahvas'	7	20	27
'kõnekäänd'	17	9	26
'rahvatarkus'	12	12	24
Kokku	92	139	231

Tabel 1. Üldtulemused: vanasõnakasutamiste markeerimine erinevate terminitega.

Õigustagu säärast lihtsustatud otsimisviisi see, et leitud situatsioonide puhul juhivad artiklite autorid lugeja tähelepanu esitatud «vanasõnalikkusele». Mainitud markeeringute puhul ei

saaks näiteks vanasõna mitteteadmine tekitada olukorda, kus vanasõna jäetak **vanasõnana** tähele panemata. Sellele aspektile on tähelepanu pööranud näiteks hispaaniakeelsete vanasõnade tajumist vaadeldud Shirley Arora, polemiseerides Wolfgang Miederi koostatud kogumikus «Wise Words» Dundesi ja Arewa mainitud kirjutisega. Arora rõhutab, et vanasõnakasutamine õnnestub, kui teine osapool **kindlalt** teab, et tegu on vanasõnaga, «kollektiivse tarkusega» (vrd Arora 1994: 6).

On muidugi ilmselge, et sellise otsingu märkamismäär ei ole kõikeammendav. Kindlasti tõhusamaid tulemusi andev võrdlemine «Eesti vanasõnades» eristatud enam kui 15000 vanasõnatüübiga ei tundunud töö mahukuse tõttu mõistlik. Liiasi raskendaks otsimist tüübi tiiteltekstide (või selle tuumterminite) järgi nii vanasõnade folkloorne varieerumine kui nende teadlik varieerimine (näiteks parafrasid).

Kui suur hulk vanasõnu sel viisil leidmata jääb, ei ole teada, sest puuduvad andmed, kui sageli vanasõna «vanasõnalikkust» rõhutatakse, vanasõnakasutamist markeeritakse. Pelk pilk kirjeldatud otsimismeetodiga leitud artiklitele kinnitas, et vanasõnu on kasutatud kasvõi samades artiklites, otsinguterminite eemal. Näiteks viljaka vanasõnakasutaja ajakirjanik Rando Soome ühe artikli lõpulausele «*Vägisi tuleb meelde vanasõna kingsepast, kelle majas pole kunagi korralikke saapaid*»¹² lisaks võis leida viite vanasõnale sama artikli pealkirjas «*Vaikimine on tõesti kuld*» (meenutab vanasõna «*Rääkimine hõbe, vaikimine kuld*», EV 9956).¹³

5. «*Vanasõnad ei ole enam moes...*»

- «*...ja sageli nad lihtsalt enam ei kehti*», kinnitati ühes vaadeldud artiklis.¹⁴ Ometi vajati vanasõna ühes päevalehes pea kord kahe päeva jooksul, ühtekokku õnnestus leida järgneva vaatluse jaoks ligi 300 teksti, kus vanasõnu kasutati. Arvutustest jätsin välja ligi poolsada artiklit, kus vanasõnu vaadeldi teisel tasandil - viitamised vanasõnauurijatele, vanasõnakogumikele jms.¹⁵ Vaatluse alt välja jäi hulk selliseid tekste, mida nende kasutajad küll **nime-tasid** 'vanasõnadeks', mis aga tegelikult vanasõnavaramusse ei kuulunud, olles nt lühemavor-milisemad kõnekäänud.¹⁶ Erandina võtsin arvesse sagelikasutatava, kõnekäänu ja vanasõna piirimail oleva ütluse «*Hundid söönud, lambad terved*», mis EVs küll vanasõnana märgitud pole, ent mis kasutajatele reeglina vanasõnana tundus.

Arvesse võtsin ka lendlaused, mis vastasid mingil määral vanasõnalikkuse kriteeriumidele. Nende puhul oli autorsus ajapikku unustusse jäänud või ei olegi seda teatud. Näiteks ühe poliitikaartikli lõpuread

*/.../Ning nagu vanasõna ütleb: kes oma minevikku ei tunne, on võib-olla sunnitud selle uuesti läbi elama. Seda õnnetust ei sooviks ma venelastelegi.*¹⁷

on ilmselt vabaks tõlgenduseks Juhan Liivi mõtteterast «*Kes minevikku ei mäleta, elab tuleviku-ta*».

Muidugi pole päris kindel, kas järgnevate arvutuste jaoks arvessevõtmise/väljajätmise subjektiivne «sõel» oli alati töökindel. Järgnevalt toon kerkinud kimbatuste kohta mõned näited. Üks artikkel algab järgnevalt:

*/.../Rahvatarkuse kohaselt peaks sooja suve järel tulema soe talv, väga sooja suve järel aga väga külm talv./.../*¹⁸

See meenutab küll vanasõnana noteeritud teksti «Sui käib talve järele» (EV 10983, 5 autentset üleskirjutust). Kuivõrd aga siinkohal pole tegu vanasõnaks vormitud mõtteteteraga, vaid pigem nn *tavatarkusega*, jäi see arvesse võtmata.

Ka järgmise artiklikatkendi puhul pole folkloristi seisukohalt tegu ei vanasõna ega rahva (tegeliku) uskumusega, vaid pigem võib seda klassifitseerida argiarvamuseks:

*/.../ Saksa vanasõna ütleb nohu kohta, et see saabub kolm päeva, on kohal kolm päeva, ning ka lahkumine võtab tal kolm päeva aega. Nohu kohta on veel teinegi vanasõna. Seal arvatakse, et ravides möödub nohu nädalaga, ravimata aga seitsme päevaga. /.../*¹⁹

Kõhklusega võtsin arvesse episoodi ühest kirjandusarvustusest, kus püüti iseloomustada vaa-
deldava raamatu tegelast vanasõnaga «*Kudas küla mulle, nõnda mina külale*» (EV 5030, aut. 115). Selle kinnituseks tõi kirjutaja «Eesti vanasõnade» II köitest ära nii leheküljenumbri kui - ilmselt usaldusväärse tõestamiseks - suure üleskirjutuste arvu.²⁰

Väljajäänud artiklitest väärrib eraldi äramärkimist üks üpriski omalaadne lugejakiri, pealkirjastatuna «Meenutagem rahvatarkust». Selles meenutas solvunud lapsevanem oma lapse kooli kaitseks üheksat vanasõna, pärit M. J. Eiseni teosest «Eesti vanasõnad», nt «*Mis sa teed, teed enesele*», «*Seda, mis tahad teisele öelda, ütle enne enesele*», «*Mida vihaga tehakse, läheb viltu*», «*On sul häda, kaeba enesele*».²¹

6. Oma ja võõras, vana ja uus

Vanasõna «termini» aegaegne lahtimõtestamine, mis käsib vanasõna pidada eesti keeles **vanaks** tarkuseks, ei lubaks uuemaaegseid rahva seas kindlalt käibivaid vanasõnasarnaseid ütlusi justkui nõnda nimetada. Ometi on kaasaja traditsioonis kindlalt kasutusel ja rahva poolt ka vanasõnana tajutavad sellised ütlused, nagu «*Enne, kui lähed Pariisi, käi ära Nuus-
takul*», «*Üks pilt räägib enam kui tuhat sõna*», «*Kes maksab arved, tellib hiljem muusika*».

Uute ütluste puhul ei ole imekspandav nende rahvusvaheline levik. Suur hulk sarnaseid «uusi» vanasõnu saadi naabrite soomlaste poolt 1985. aasta selleteemalise kogumisvõistluse tulemusena. Materjali põhjal ilmunud mahukas kogumik «*Rapatessa roiskuu*» sisaldas neid kõnekäände ja vanasõnu, mida ei leidunud veel 1950. aasta arhiivitekstide hulgas ning mis ei olnud avaldatud vanasõnaväljaannetes enne 1965. aastat (Kuusi 1988: 14). Sealt leiame vasteid näiteks sellistele meie ajaleheautorite poolt vanasõnadeks nimetatud ütlustele nagu «*Üks pilt räägib rohkem kui tuhat sõna*»²² (vrd samas: 253), «*Poolle teel hobuseid ei vaheta-
ta*»²³ (vrd samas: 215; Archer Taylor (1931: 37) kinnitab selle Abraham Lincolni lendlauseks).

Sugugi harv polnud ka teadvalt teiste rahvaste vanasõnade kasutamine; artiklikirjutajate väitel (tegelikult oli võõrvanasõnu enamgi) kõlasid need ühtekokku 29 juhul 15 erinevalt maalt. Kõige rohkem kasutati vene (8), hiina ja inglise (kumbki 3) vanasõnu. Seejuures neist väiksem osa oli kasutusel n-õ kontekstist otseselt johtuvalt, st vastavas artiklis käsitleti vastavat maad. Näiteks vene õigeusku puudutav artikkel algas:

*/.../ «Papi habe on alati või sees» väidab vene vanasõna /.../*²⁴

Leedusse naftaterminaali rajamisega kaasnenud artikkel kirjeldas selle ümber puhkenud kirgi:

*/.../ Sotsiaaldemokraadid nimetavad terminaali strateegiliseks, kuid president Brazauskas ja peaminister Gediminas Vagnorius peavad seda kommertslikuks. Leedulastel on vanasõna: nimi ei riku asja. /.../*²⁵

Enamikul juhtudel aga nähtav seos artikli ainesega puudus ning vanasõnad olid tuntud sententsideks «klassikalistest» kultuuridest (ladina, araabia, hindi), või esindasid siis nn loodusrahvaste tarkust (rundi, mari). Ühel juhul kasutati vanasõna kuulumist teisele rahvale ka koomilise efekti saavutamiseks.

Alati ei tarvitsenud võõrvanasõnana presenteeritud tekst olla eesti traditsioonis tundmatu. Näiteks kolm korda esinev (ja kahel korral ka vene vanasõnaks noteeritud) «*Peale kaklust rusikatega ei vehelda!*» on ära toodud ühe (autentse) variandina ka «Eesti vanasõnades» - «*Pärast riidu ei ole tarvis rusikad näidata*» (EV 9622, üleskirjutus venemõjulisest Vaivara kihelkonnast).

Võib oletada, et «kõrge kultuurrahva» vanasõna tundub selle eestlasest tarvitajale mõnikord mõjusam kui omamaine. Katkendis

/.../Tuntud hiina vanasõna ütleb, et kui igamees oma majaesise puhtaks pühiks, olekski kogu tänav puhas. /.../26

tsiteeritud vanasõnale on vaste eesti traditsioonis olemas (EV 9372, «*Igäiks pühkigu oma ukseesist*»).

Tüübinumbrid «Eesti vanasõnadest»²⁷ õnnestus leida ühtekokku 182 vanasõnale – ülejäänud viiendiku moodustasid siis eesti paralleelita võõrlaenud, lendlaused vm. Niisiis võime tõdeda, et vanasõnade kuulumatus «Eesti vanasõnade» nomenklatuuri ei takistanud ajalehetekstide autoritel neid liigitamast 'vanasõnade' ('rahvatarkuse' jne) alla - meelsasti tarvitati «uus» ja teiste rahvaste vanasõnu, ilma et päritolu või uudsus probleemiks oleks.

7. Parafraasid ja paroodiad

Mõistetavalt varieerusid vanasõnatekstid üksjagu; ka siis, kui need on kasutajani jõudnud sekundaarse traditsiooni abil, avaldab mälu oma mõju. Esines ka komplitseeritumaid varieerumisi, näiteks pandi kaks vanasõnateksti kokku:

/.../Kõnekäänd «kaua tehtud, hästi tehtud» üldjuhul Venemaa autotööstuse toodangut ei puuduta./.../28

Ilmselt on see ühendus vanasõnadest «Kaua tehtud, kaunikene...» ning «Ise tehtud, hästi tehtud» (EV 8487+EV 7982).

Paarikümnel korral esines aga vanasõnu, mis olid parodeerimise eesmärgil teadlikult ümber tehtud. Nende mahuosa arvestades pole vähemasti (ajaleheartiklite) traditsioonis Arvo Krikmanni poolt kümmeaastat tagasi nenditud «vanasõnaparoodiate toodangu intensiivistumine» (Krikmann 1985: 474) niisiis domineerivaks saanud.

Seejuures üksikutel juhtudel vanasõna parafraaseerimisega vististi ei soovitud nalja teha, nõnda näiteks tekst

/.../Pooleldi tahtmatult meenub neile mõeldes vana rahvatarkus, et hõrga tuleb karta eest, hobust tagant ja karjeristi igast neljast küljest korraga. /.../ 29

on vanasõnana noteeritud lause viimases osas lõpuga «... aga kurja inimest igalt poolt» (EV 3270). Pole teada, kas tegu on omaloomingu või kuskilt kuulnud mugandusega. Sarnast (naljanagi võetavate) vanasõnade hinnangulise jõu säilimist ajaleheartiklites on täheldanud ka näiteks Neal R. Norrick (1985: 24).

Spordiarst Peeter Mardnaga tehtud intervjuus kinnitab viimane, et ainuüksi spordimeditsiin ei vii eesti suusatajaid

«/.../kõrge koha saavutamisele tiitlivõistlustel. Ehk parafraaseerides vanasõna: looda meditsiinile, kuid tee ka tööd!» lisab Mardna.³⁰

Ilmselt on parafraaseeritud rahvusvaheliselt tuntud vanasõna «Looda Jumala peale, kuid ära ole ka ise hooletu». (Eesti arhiivitekstide hulgas selle autentseid üleskirjutusi pole.)

Mõne parafraasi puhul oli koomilisussoov ilmselt teisejärguline, näiteks «...vanarahvas teadis öelda, ega tuumaõnnetus ei hüüa tülles...» (viidati tuntud vanasõnale «Õnnetus ei hüüa tülles», EV 14714).

Kõige rohkem leidus siiski selliseid parafraase, kus koomilise efekti saavutamine oli peaesmärgiks ning parafraasile lisandus parodiaelement. Näiteks filmi «Petetud naiste klubi» tutvustades alustas üks filmikriitik artiklit:

«Narri naist üks kord, narrib naine sind üheksa korda tagasi,» võib osundada tuntud vanasõna ajakohasemale tõlgendusele/.../.³¹

Märkimist väärib autor Tambet Kaugema, kes kasutas väljavahetavat parafraaseerimist mitmel korral; temale kuuluvad mugandused «Aga kus suitsu, seal valgumihklit, on vanarahvas ikka öelnud»,³² «Parem papagoi peos, kui kondor katusel»³³ ning kahtlase autentsusega noteering: «Samojeedi rahvatarkus ütleb, et kahte asja ei tohi pilgata: mehe naist ja mehe palka».³⁴

8. Vanasõnade esinemus erinevates leherubriikides

Kahe päevalehe rubriigijaotust tuli nende võrreldavuse huvides pisut ühtlustada, luua «tingrubriigid», peamiselt «Eesti Päevalehe» rubriike kasutades ja «Postimehe» üksikasjalisemat jaotust koondades. Eraldi lõin mõlema lehe jaoks uue jaotuse **Lugejakirjad**. Autorkonda arvestades jagasin «Postimehe» rubriigi «**Arvamus**» sisu ümber jaotustesse **Poliitika** ning **Lugejakirjad** (viimasesse ka siis, kui nende teemaks oli poliitika.). «Eesti Päevalehe» rubriigile **Inimene** vastavaks lugesin materjali «Postimehe» nädalalõpu kergemasisulise lisalehe «Extra» samanimelisest rubriigist ning rubriigist **Elu**; paigutasin need jaotusesse **Elu, inimesed**. Kahe ajalehe mõned rubriigid ei kattunud üldse, ülejäänud artiklid paigutasin «ja muu»-jaotuse alla.

Erinevate ajalehtede eri rubriikide «vanasõnalembuse» mõõtmise on muidugi üsna libe tee. Kuna vaadeldud materjali on suhteliselt vähe, võivad ilmsiks tulnud tendentsid olla ka mõneti juhuslikud. Mahuosa järgi (vt tabel 2) on kahe lehe eri rubriikidest kokku üsna võrdselt esindatud **Poliitika** ning **Lugejakirjad**, järgnevad **Kultuur**, **Sport** ning **Elu, inimesed**. Seevastu kahes lehes eraldi on järjestus mõneti teistsugune - näiteks «Postimehes» saavad lugejakirjad konkurentsilt esikoha.

Muidugi ei saa unustada, et rubriikidel on olnud lehtedes ka osati erinev proportsioon. Kindlasti mõjutas vanasõnu sisaldavate lugejakirjade vähesust asjaolu, et lugejakirju ilmus «Eesti Päevalehes» üldse vähem kui «Postimehes». Täiesti puudus «Eesti Päevalehest» aga rubriik **Meediaarvustus**. Seevastu **Keskkond** oli esindatud «Postimehes» (rubriik «Loodus») suhteliselt harva, «Eesti Päevalehes» aga iga päev, mistõttu see rubriik sai «Eesti Päevalehe» osas suhteliselt kõrge tulemuse.

Rubriik	EPL	EPL %	PM	PM %	Kokku	Kokku %
Poliitika	21	22,8%	23	16,5%	44	19,0%
Lugejakirjad	10	10,8%	33	23,7%	43	18,6%
Kultuur	16	17,4%	23	16,6%	39	16,9%
Sport	10	10,9%	21	15,1%	31	13,4%
Elu, inimesed	12	13,0%	14	10,1%	26	11,3%
Välisinfo	4	4,4%	8	5,8%	12	5,2%
Keskkond	11	12,0%	1	0,7%	12	5,2%
Majandus	7	7,6%	2	1,4%	9	3,9%
Uudised	0	0%	5	3,6%	5	2,2%
Meediaarvustus	–	–	4	3,6%	4	1,7%
Jm	1	1,1%	5	2,9%	6	2,6%
Kokku	92	100,0%	139	100,0%	231	100,0%

Tabel 2. Vanasõnade koguarv ja protsent antud lehes vanasõnu sisaldavatest artiklitest.

Nagu juba eelnevalt välja toodud, pole sage vanasõnavajamine poliitika-rubriigis poliitikute meeldejäämistarviduse ning rahvale toetumistahte tõttu sugugi imeks pandav. Ka vanasõnade suur osakaal lugejakirjades oli üsna ootuspärane; lugejate poolt lehele saadetud kirjades tavatsetakse tihtipeale mingi nähtuse vastu protesteerida, teisi õpetada. Ilmselt on kirjutajatele tundunud otstarbekaim jagada õpetusi justkui kollektiivi enese väljendatud seisukohadega. Kui poliitikute puhul võime oletada osalt samasugust psühholoogilist motiveeringut, siis lugejakirjade puhul võivad kirjutajad lisaks karta, et neid - «lihtinimesi» - ei võeta kuulda, ning seepärast peavad nad otstarbekaks tarvitada «üldiselt aktsepteeritud tõdesid».

Kultuuri-rubriigi puhul on vanasõnade sage tarvitamine seletatav vanasõna kuulumisega pigem *kultuuri*-sfääri kui muude ajaleherubriikide temaatikasse. Siiski olgu veelkord juhitud tähelepanu valikusõela võimalikule «vigasusele». «Eesti Päevalehe» kultuuri-rubriigist veerandi (4 esinemust) hõlmavad Mati Undi esseistlikus «Argimütoloogia»-sarjas ilmunud artiklid, kus tihtipeale on toodud näiteid erinevate rahvaste ütlustest. Sageli võib aga oletada, et need on otsitud ning ei väljenda nn «sundimatut reageeringut», vaid autori kindlat kavatsust oma esseedes erudeeritust väljendada (sellele viitab teistegi tema kasutatud võõrpäritolu vanasõnade ja lendlausetega lai päritolu). Näiteks artiklis «Punane valgus» kirjutab Unt: «*Ka mingi inglise vanasõna väidab, et õhtune punane taevas on karjuse rõõm, hommikune punane taevas aga vastupidi, hoiatus halva ilma eest.*»³⁵ Artikli «Põld» puhul meenutab ta tuntud vanasõna «Narriid põldu üks kord, narrib põld sind üheksa korda vastu» (EV 7398), pidades seda põllu inimesestamiseks.³⁶

Hoopis üllatav on «Postimehe» spordi-rubriigis ilmnev suur vanasõnade arv. Pea kõik seal esinenud vanasõnad (18 esinemust 21-st) pärinevad korrespondent Rando Soome kirjutistest. Soome esitab vanasõnu nii otsesõnu - «*Kus häda kõige suurem, seal abi kõige lähem*» (EV 1787)³⁷ ja «*Töö kiidab tegijat*» (EV 12515)³⁸ - kui tekste ümber sõnastades:

*/.../Vägisi tuleb meelde vanasõna kingsepast, kelle majas pole kunagi korralikke saapaid.*³⁹

*/.../Knighti sõnade tagant võis välja lugeda, et äri on, parafraseerides ühte tuntud kõnekäändu, vähemalt tema meelet paksem kui veri.*⁴⁰/.../

Tegu on niisiis kirjutaja - kodumaast eemal viibiva väliskorrespondendi - tavatult suure vanasõnatarvitusega, millele teised autorid lähedalegi ei jõua.⁴¹

Üsna suurel hulgal esines vanasõnu rubriigis **Elu, inimesed**. Rubriiki kuuluvates isikuintervjuudes on mõnel korral öelnud vanasõna hoopis intervjuueeritav, mida intervjuueerija on vahendanud. Siiski võidi vanasõnaga ka küsida: nii esitas intervjuueerija maksuameti peadirektorile küsimuse, kas peab paika vanasõna, et «suured vargad sõidavad tõllas, väiksed ripuvad võllas». Vastus kõlas:

*/.../Kõik vargad peaksid võllas rippuma, suuremad kõrgemal ja väiksemad madalamal. (Naerab.) Tegelikult ei tohiks muidugi vahet teha. /.../*⁴²

Ootuspärane oli, et lehe tähtsamatest rubriikidest esineb vanasõnu suhteliselt harva rubriigis **Majandus**. Ilmekalt näeme seda «Postimehes» näitel, lehe kahe vanasõnu sisaldava artikli kuulumine majandusrubriiki - kuigi lehes need sinna küll paigutati - oli tinglik, mõlemad kirjutised on seotud pigem pereplaneerimisega kui tavalise majandusteemalise artikliga selles lehes.⁴³ «Eesti Päevalehe» majandusrubriigis kasutati vanasõnu seevastu suhteliselt arvukalt. Nende seas esines ka markantne manipuleerimisnäide vanasõnaga - kindlustusagendi kirjutis üleskutsega kindlustamiseks, mis lõpeb nii: «Ütleb ju vanasõnagi: koonerdamine pole kokkuhoid, nõnda ka kindlustamata jätmine».⁴⁴

Huvitavana tundub asjaolu, et «Postimehes» on uudiseid võrstsitatud viie erineva vanasõnaga (neist kahes on tegu küll päevakajalise intervjuuga), seevastu «Eesti Päevalehes» pole selles rubriigis vanasõnu kordagi kasutatud.

Kõik need erinevused avaldasid mõju ka üldtulemustele, kahe aasta pikkuse perioodi jooksul (vt tabel 1) on «Eesti Päevalehes» vanasõnadele viitamisi kolmandiku võrra vähem kui «Postimehes». Erinevat vanasõnavajadust võis põhjustada kahe lehe erinev mahukus; teisalt võib mingit mõju olla avaldanud ka lehtede mõneti erinev sihtrühm - «Eesti Päevaleht» on enda lugejana reklaaminud «edasipüüdlikku eestlast»,⁴⁵ sel ajal kui suurema trükiarvuga «Postimees» püüdis olla leheks «erinevas vanuses lugejatele».⁴⁶

9. Vanasõnu kasutanud autorid

Nagu juba mainitud, sisaldavad vanasõnu vaatlusesse võetust kõige rohkem Rando Soome artiklid - tema kasutas vanasõnu tervelt 17 erinevas artiklis. Rohkem kui kolmes artiklis viitasid vanasõnadele veel Vahur Kalmre, Tambet Kaugema, Andrus Laansalu, Mati Unt (4), Vahur Kalmre (4), Cheslovas Ishkauskas, Ülo Tonts, Deivil Tserp, ning Andres Varik (3). Korduvkasutajate hulgas pole poliitikuid nii palju, kui oodata võinuks, siiski on üle ühe vanasõna poetanud oma mõtteavaldusse põllumajandusminister Andres Varik (kolm korda), eri kordadel vastavalt siseministri ning Tallinna linnapea ametis Robert Lepikson (1+1), noor poliitik Meelis Kitsing (2).

Eelkõige on ajalehetekstides vanasõnu kasutanud mehed - nemad on esitanud vaadeldud vanasõnadest 72% ning naised 17% (ülejäänud artiklites küll vanasõnakasutaja sugu ei selgunud - märgitud oli ainult initsiaal või oli tegu anonüümse artikliga). Siiski arvan, et suhtarvud ei ole just seesugused, et mehed täidavadki ajalehest kolm neljandikku ja naised ühe viiendikku. Niisiis sõnastagem mõnevõrra ettevaatlikult, et mehed tunduvad kasutavat ajalehtedes vanasõnu mõnevõrra enam kui naised.

Huvitav oli jälgida, kuidas vanasõna kasutamine ühe autori poolt võis kaasa tuua vanasõna enese peegeldumise (mis mõnikord toimub ka sarnases kontekstis) teise autori poolt. Ehk kinnitab seegi, et vanasõna kasutamine teravdab tähelepanu. Näiteks tegi ühe artikli

autor etteheite, kasutades toeks vanasõna «*Kelle leiba sööd, selle laulu ka laulad*»⁴⁷ (vrd EV 5657). Kolme päeva pärast ilmunud vastuses saadeti vanasõna «tagasi», st korrati algse etteheitja vastu suunatuna.⁴⁸ Niisiis oli torge vanasõnaga mõjus ja sundis end taastarvitama.

Sarnaseid näiteid võib leida veel mitmeid. 16. aprillil 1996 kasutatakse «Eesti Päevalehe» spordirubriigis ütlust:

/.../Võitjate üle kohut ei mõisteta - see kõnekäänd annaks õiguse ka [korvpallitreener Allan] Dorbekile /.../.⁴⁹

Kaks päeva hiljem kordab samas rubriigis sama fraasi teine autor, spordirubriigi toimetaja:

/.../Pärast kohtumist seda olukorda ei meenutatud, teda ülistati taevani. Kõnekäändki ütleb: võitjate üle kohut ei mõisteta. /.../⁵⁰

Samuti aga võime näha, kuidas sama vanasõna korratakse tingituna samast situatsioonist. Kui eeldada, et järgnevad kaks teksti ei ole mõjutatud üksteisest, siis võiks siitki näha, kuidas - antud juhul Islandiga seotud - ilmekad ütlemlised mällu sööbivad ning ka pea aastase vahega eri inimeste reisimuljetes tsiteeritud saavad.

/.../Kuid eilne ilm lükkas ümber islandlaste kõnekäändu, et kui ilm ei meeldi, oota pool tundi /.../⁵¹

/.../Islandlastel on murphylik vanasõna: kui teile parasjagu ei meeldi Islandi ilm, siis oodake viis minutit ja see läheb veel halvemaks /.../⁵²

10. Vanasõnade jõud

Intertekstuaalsuse tõttu omab vanasõna erilist mõjujõudu juba teksti sisse sulatatuna. Vanasõna on juba omaette täisväärtuslik tekst, moodustades nõnda n-ö **teksti tekstis**. Veelgi suurema jõu saab vanasõna rõhulisel kohal, teksti alguses või lõpus. Max Lüthi on mõnede ajalehtede vanasõnadenopingus maininud vanasõnu sageli kasutatavat «*an ausgezeichnete Stelle*», pealkirja või lõpplausena (Lüthi 1970: 495).

On teada, et kõige paremini jääb meelde see, mis on öeldud jutu alguses või jutu lõpus - psühholoogid on vastavasisulist katset (küll seostamatute sõnade loendiga) nimetanud esmasuse ja äsjasuse mõjuks (*recency/primacy effect*) (vt nt Gleitman 1991: 249). Niisiis tuleks vanasõna sellises paigutamises näha autori (olgu või alateadlikku) meeldejäämissoovi lugejale, loo kammertooni või imposantset lõppakordi. Ka muinasjuttude lõpus on traditsiooniliselt kasutatud vanasõnu, mis eelneva retooriliselt kokku võtavad; muinasjuttudest erinevalt on ajalehtedes aga tegu tarbetekstidega. Tundub, et vähemasti etteotsa ning iseäranis pealkirjaks paigutamisel võiksime pidada vanasõna kasutamist suhteliselt «mittefolkloorseks»; sellisel juhul on vanasõna tarvitamine läbimõeldud tegevuseks, mitte situatsiooni tekitatud spontaanseks reageeringuks.⁵³

Järgnevalt on vaadeldud artiklite pealkirja, algusesse ja lõppu paigutatud vanasõnu. Lugesin siia hulka ka vanasõnad, mis ei olnud paigutatud küll artikli absoluutsesse algusesse või lõppu, kuid olid teksti vastava «serva» lähedal. Need lisaks arvesse võetud vanasõnad asusid kõik vastavalt kas esimeses või viimases lõigus ning vanasõna ja teksti serva vahel vanasõna-«teemast» kõrvale ei kaldunud - kogu vahepealne tekst oli vastavalt vanasõna ettevalmistuseks või lõpparutluseks. Toon selle kohta mõned näited artiklite algusest:

Koonderakonna esimees Tiit Vähi ja Keskerakonna esimees Edgar Savisaar on juba teist nädalat järjest teineteisele usinasti auke kaevanud. Tuntud vanasõna uskudes peaks kaevaja oma auku ise kukkuma /.../⁵⁴

Rääkimine on tänapäeva masindatud maailmas aegunud suhtlemisviis. Ütleb ju vanasõnagi, et rääkimine hõbe, vaikimine kuld. /.../ ⁵⁵

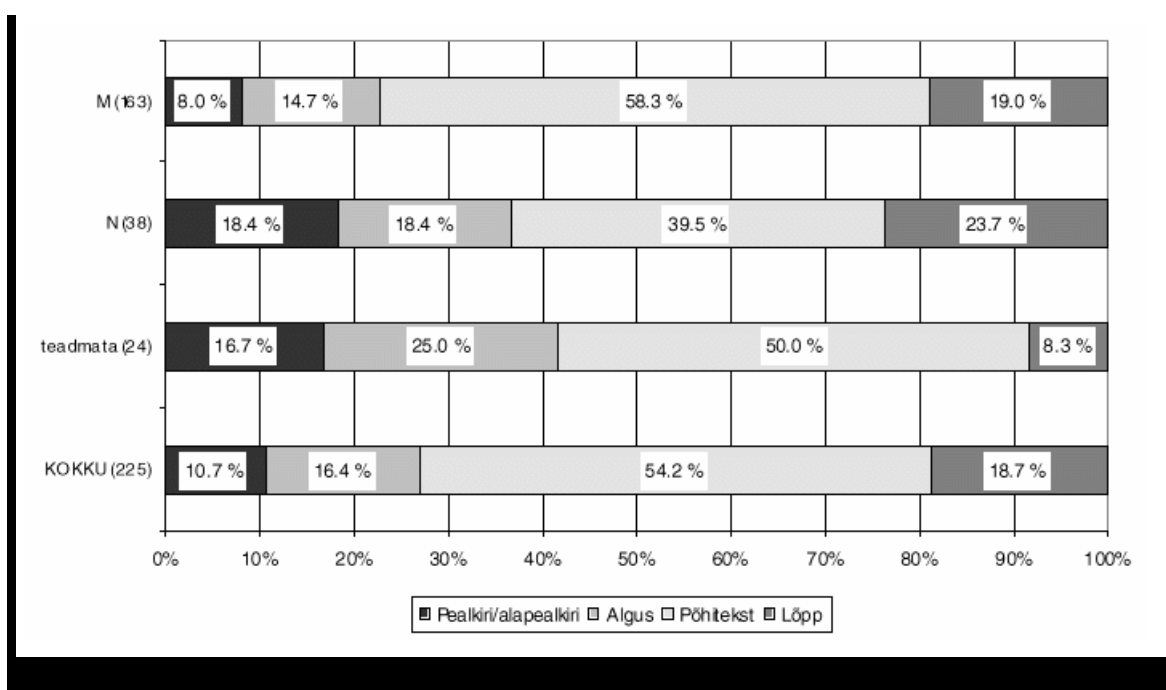
Ühel korral pandi vanasõna lõppu koguni kahese komplektina:

/.../ Sellise olukorra kohta kehtib kaks head vanasõna. «Pada sõimab katelt, ühed mustad mõlemad» ning «targem annab järele». Sõltub igapäevase heasoovlikkusest, kumba eelistada ⁵⁶

Märkigem, et mõned nendest juhtudest, kus ühes artiklis on kaks vanasõna järjestikku, on statistikaosa jaoks «devalveerunud», nagu näiteks lõpulaused

/.../ Ole ainult ja viitsi otsida! Kes otsib, see leiab - ütleb vanasõna. Ja magavale kassile hiir suhu ei jookse! ⁵⁷

Kõik seesugused juhud (7) lugesin arvulise jaotuse juures üheks vanasõnamainimiseks.

Joonis 1. Vanasõnade kasutamine pealkirjades/artikli algul/lõpul sõltuvalt soost. Protsent vastavast alajaotusest.

Vanasõnade paigutamistendentsid selguvad jooniselt 1. Näeme, et mehed on vanasõna kasutades enam kui 40%-liselt paigutanud selle kas pealkirjaks (või alapealkirjaks), artikli algusesse või lõppu. Naised aga on toimunud veelgi teadlikumalt - igast viiest naiste kasutatud vanasõnast kolm (ligi 60%) võib leida kas artikli päris alguses või lõpus. Et vastavad laused hõlmavad artiklimahust siiski väga väikese osa, on selge, millise retoorilise relvana vanasõna kujutletakse. ⁵⁸

Veenvalt kinnitab vanasõnade mõjujõu tundmist nende kasutamine ajalehtede juhtkirjades. «Postimehe» juhtkirjades esinenud kaheksast vanasõnast esines see pooltel juhtudel juhtkirja lõpus.

/.../ Kui tal [Mart Siimannil] ikka endal luukeresid kapis tõepoolest pole, nagu ta ise on väitnud, siis ei ole tarvis muretseda. Õige mehe hõlma ei hakka keegi, ütleb vanasõnagi. ⁵⁹

*/.../ Nõnda meenutabki Siimanni esialgne kaadripoliitika vanasõna: tasa sõuad, kaugele jõuad. Ja kui erakorralised valimised vahele ei tule, siis võib kaugele sõuda küll.*⁶⁰

*/.../ Parem pool muna kui tühi koor - «Postimees» ei tahaks, et see vanasõna siinkohal kehtiks. Kogu tasu, mida kõrged riigiametnikud saavad, peaks olema avalik ja aus. Alles siis saaks otsustada, kas Tiit Vähi tulevane palganumber 16 560 krooni kuus on riigimehelik või mitte.*⁶¹

*/.../ Seega viisakõnelustel Soomega ei pruugi Eestil enam alandlikku venda mängida. «Kel janu, sel jalad,» kõlab üks eesti vanasõnadest.*⁶²

Tähelepanuta ei saa jätta tööka, et neist kolmel juhul tehakse vanasõnaga etteheide valitsevale peaministrile. Niisiis leiab vanasõna kui *vox populi* rakendamist mitte ainult poliitikute poolt, vaid ka nende vastu.

Mõlemas lehes kasutati vanasõna (või selle parafraasi) ka otseselt artikli pealkirjana:

*Enne, kui lähed Pariisi, käi ära Nuustakul!
Hooletus ees, õnnetus taga
Kaua tehtud kaunikene
Kingitud hobuse suhu ei vaadata
Kordamine on tarkuse ema
Küsija suu peale ei lööda
Mida külvad, seda lõikad
Nimi ei riku meest
Oleks lehm! ka vanaema, vaataks vasika järele! (Eesti vanasõna)
Pindu teise silmas näeb... [+ artiklis eneses jätkus tekst: «...aga palki iseenda silmas ei märka»]*

Esimene ütlus ei kuulu küll «klassikaliste vanasõnade» hulka, on aga kaasajal tihti tarvitusel. Seda arvestades kuuluvad pea kõik artiklipealkirjadesse paigutatud vanasõnad sagelikuksutatud eesti vanasõnade hulka, mis kinnitab, et pealkirjadesse pääsemisel oli eelduseks tõepoolest nende tuntus traditsioonis. Erandiks on küll «*Oleks lehm!*...»-vanasõna, millel on üksainus autentne variant, mis ilmselt nopitud «Vanasõnaraamatust».⁶³

Artiklite pealkirjades oli vanasõnu ka täiendatud: «Kindlustuse arvel koonerdamine pole kokkuhoid»⁶⁴ ning modifitseeritud: «Suured sulid ikka tõllas»,⁶⁵ «Pool muna ei asenda tervet»,⁶⁶ «Kured läinud, aga kurja ilma polegi»⁶⁷. Huvipakkuv oli vanasõnakasutus, kus artikli pealkiri «*Hooletus põhjustab üha rohkem tulekahjusid*» sai täiendust esilause seletusest: «Hooletus ees õnnetus taga, teab öelda Eesti vanarahvas».⁶⁸ Samuti küsiti pealkirjades vanasõna paikapidamise järele: Kas vaikimine on nõusolek?⁶⁹ ning sõnastati rahvatarkus pahupidisena: «Hundid söömata, lambad lännu».⁷⁰

Vanasõnast lähtus ka kirjanik Mihkel Muti pikem kirjutis pealkirjaga «Härja suu sidumise».⁷¹ Artikkel kujutas endast Piibli tekstist (5 Ms 25: 4) väljakasvanud vanasõnale «Ära seo kinni härja suud, kui ta pahmast tallab» (EV 1824) toetuvat laiemat arutlust vanasõnade tähendusest, paigutatuna toonase korteriskandaali (linnavalitsus müüs ebaseaduslikult kortereid poliitikutele ja ärimeestele) konteksti.⁷¹

On vähe päris uut päikese all. Siinne kirjutis oli juba viimistlemisjärgus, kui leidsin Wolfgang Miederi poolt 1971. a nädalalehe «*Die Zeit*» kohta tehtud sarnase uurimuse (Mieder 1983). Miederi vaatluses võrreldud vanasõnade esinemissagedus kõigist selle rubriigi artiklitest andis eespoolvaadeldule suhteliselt sarnase pingerea (vaatluse jaotus oli küll detailsem ning

siinses käsitluses kasutatutega kokkulangematud rubriigid võiksid tulemust mõnevõrra muuta): kaasaja elu - poliitika - följeton - lugejakirjad - maapeegel - majandus - kirjandus - teadus - sport - päevakajaline (Mieder 1983: 12).

Wolfgang Mieder pööras tähelepanu ka vanasõnade paigutusele artiklites. Leitud 306st vanasõnast paiknesid 36 (11,7%) artikli pealkirjas, 64 (20,9%) lõikude alguses, 56 (18,3%) lõikude lõpus (Mieder 1983: 12). Tähelepanu väärrib seegi asjaolu, et Miederi leitud vanasõnadest on tekstis markeeritud ainult 65 (21,2%), seejuures moodustavad siinses käsitluses kasutatud otsingutermine vasted ainult väikese osa (Mieder 1983: 12). Seegi kinnitab, et tegelik vanasõnade arv ajalehetekstis võib siinleitud olla märkimisväärselt suurem.

11. Populaarsemad kasutatud vanasõnad

Vaadeldud tulemuste põhjal olid nendest vanasõnadest, mille kasutamist markeeriti, kõige populaarsemad alljärgnevad:

Üheksa korda mõõda, üks kord lõika. (EV 14841, arhiivis autentseid tekste 40) - 7
esinemust

Väiksed vargad ripuvad võllas, suured sõidavad tõllas. (EV 14474, aut. 35) - 5

Parem hilja kui mitte kunagi. (EV 1262, aut. 40) - 4

Parem pool muna kui tühi koor. (EV 8970, aut. 270) - 3

Pada sõimab katelt, ühed mustad mõlemad. (EV 8196, aut. 220) - 3

Ära enne vana kaevu täis aja, kui uus valmis ei ole. (EV 13525, aut. 195) - 3, esines vaid 'sülita' pro 'täis aja'.

Pea tehtud pilla-palla, kaua tehtud kaunikene. (EV 8487, aut. 165) - 3

Teise silmas näed pindu, enda silmas ei näe palki. (EV 11889, aut. 50) - 3

Tasa sõidad, kaugemale jõuad. (EV 11698, aut. 35) - 3

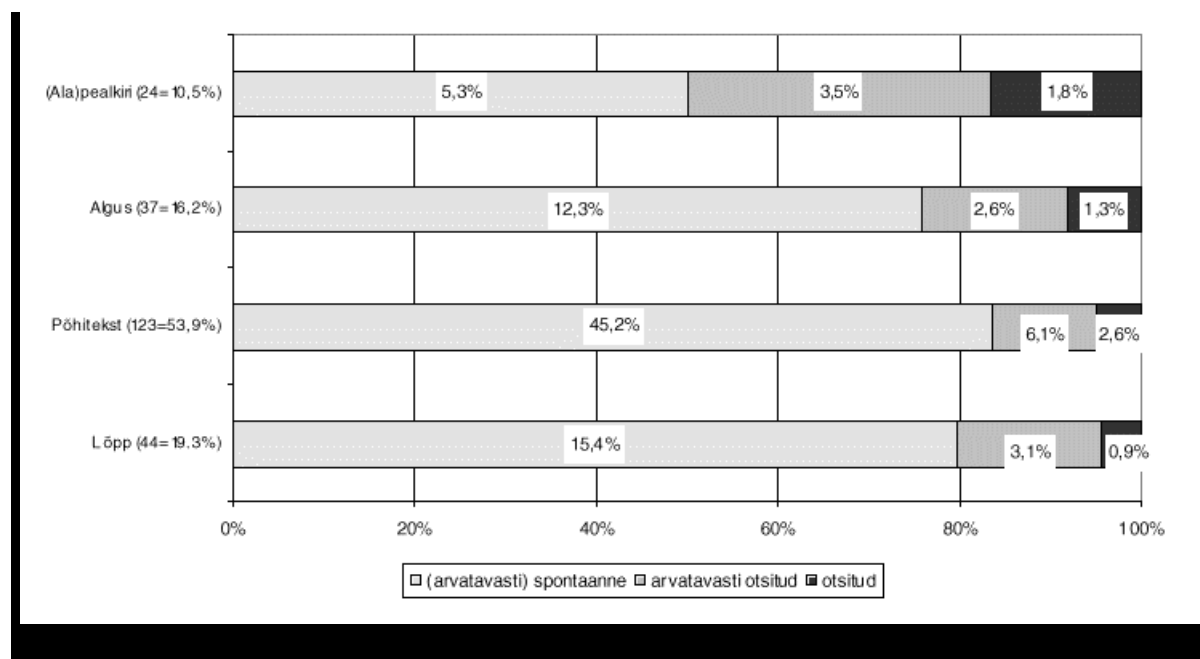
Pärast riidu ei ole tarvis rusikad näidata (EV 9622, aut. 1) - 3

Väljastatud pole, et vanasõnalikkusele viidatakse ennekõike just nende vanasõnade puhul, mis on vähemtuntud, seega võiks oletada, et rohkemtuntud vanasõnad jäid siinse otsinguga üldise vähem esindatuks. Uurimuse teine etapp võinukski olla kõigi siinse otsimisviisiga juba leitud vanasõnatekstide uus otsing lehtedest.

Nende hulgast, millele leidis tüübivate «Eesti vanasõnades», olid peaaegu pooled vanasõnadest (103) esitatud üksainus kord. Osa neist olid kahtluseta kasutamist leidnud vaid seetõttu, et esinesid laialtkasutatavas «Vanasõnaraamatus» või mõnes muus allikas. Seejuures oli oluline ka vanasõna paiknemine, temaatiliselt lahterdatud «Vanasõnaraamatu» kasutamisel ei ole sugugi harv juhus, et võetakse esimene vanasõna vastavast teemajaotusest või lehekülje ülaservast.⁷² Näiteks Paldiski vanasõnaks tituleeritud «Üks põle ühtigi»⁷³ on üsna tõenäoliselt hangitud «Vanasõnaraamatu» alajaotuse esitekstist, millele viitab ka viimases äratoodud üleskirjutuskoha Paldiski reprodutseerimine.

Huvipakkuv oli ka ühe artikli lõpus seisev «Koduvärvat ei panda kinni, ütleb Võrumaa vanarahvas».⁷⁴ «Eesti vanasõnad» esitab ütluse kolm autentset üleskirjutust (EV 4003), seejuures on need kõik murdekeelsed ning pärit Setu aladelt. Võib oletada, et artikli autor on selle võtnud varasemast vanasõnaväljaandest (1955), kus ütluse kirjutuskohaks tõepoolest märgitud Võrumaa (Valimik eesti vanasõnu: 196).

Just kirjeldatud vanasõnade kasutamine polekski spontaanne «võtmine varnast», vaid eesmärgipärane otsing «kaubakataloogist». Kui püüdsin eraldada seesugused situatsioonid, jaotusid vanasõnakasutamised joonisel 2 esitatud viisil (laenu tuvastamine oli mõnel juhul küll keeruline ja jäi paratamatult subjektiivseks).

Joonis 2. "Otsitud" vanasõnade kasutamine artikli pealkirjades ja alapealkirjades/teksti algul/lõpul. Protsent kõigist kasutuskordadest.

Kuigi otsitud ning oletatavasti otsitud vanasõnade osakaal ei ole väga suur, selgub, et mõnevõrra rohkem on neid artiklite pealkirjades ning teksti algusosas. (Sarnaselt jaotusid «etteplaneeritud» vanasõnad ka väiksemate tekstiüksuste - lõikude piires). Näib, et kui vanasõnade loomulik ja suulisel kasutamisel on nende koht enamasti tekstiüksust lõpetav, eelkõneldud iseloomustav,⁷⁵ siis ajaleheartiklite puhul ilmnev tendents kasutada vanasõnu tekstiüksuste alguses on eelduspärase enama (kompositsioonilise) läbimõelduse tulemus. Pole sugugi imestamisväärne, et seejuures on kasutatud ka vanasõnaotsingut hõlbustavaid trükiteoseid. Siiski on enamik ajalehtedes kasutatud vaadeldud vanasõnaviitamistest toimunud arvatavasti «seesmisest sunnist», niisiis traditsioonilisemal viisil.

Kirjandus

- Arora, Shirley L. 1994. The Perception of Proverbiality. *Wise Words. Essays on the Proverb*. Edited by Wolfgang Mieder. New York & London: Garland Publishing, lk 3-29.
- Briggs, Charles L. 1994. The Pragmatics of Proverb Performances in New Mexican Spanish. *Wise Words. Essays on the Proverb*. Edited by Wolfgang Mieder. New York & London: Garland Publishing, lk 317-349.
- Dundes, Alan & Arewa, E. Ojo 1975. Proverbs and the Ethnography of Speaking Folklore. A. Dundes. *Analytic Essays in Folklore*. (Studies in Folklore 2.) Paris-New York, lk 35-49.
- Eesti vanasõnad. I-III Monumenta Estoniae Antiquae III*. Koostanud A. Hussar, A. Krikmann, E. Normann, V. Pino, I. Sarv ja R. Saukas. Tallinn: Eesti Raamat. I - 1980, II - 1983, III - 1985.
- Gleitman, Henry 1991. *Psychology*. New York & London: W. W. Norton & Company.
- Järv, Risto 1997. Tarbetarkusest argiarvamuseni, vahel vanasõnaks välja? - *Maa ja ilm*. (Pro Folkloristica V). Toimetanud Mall Hiemäe, Janika Oras. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, lk 26-42.
- Krikmann, Arvo 1985. Vanasõnaparoodiatest. *Keel ja Kirjandus*, nr 8, lk 88-103.
- Krikmann, Arvo 1997. *Sissevaateid folkloori lühivormidesse, I*. Põhimõisteid, zhanrisuhteid, üldprobleeme. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

- Kundera, Milan 1995. *Surematus*. Tallinn: Monokkel.
- Kuusi, Matti 1954. *Sananlaskut ja puheenparret*. Helsinki: SKS.
- Kuusi, Matti 1988. *Rapatessa roiskuu. Nykysuomen sananparsikirja*. Toimittanut Matti Kuusi. Helsinki: SKS
- Lüthi, Max 1970. Das Sprichwort in der Zeitung. *Proverbium* 15, lk 495-497
- Mieder, Wolfgang 1983. Verwendungsmöglichkeiten und Funktionswerte des Sprichwortes in der Wochenzeitung. *Deutsche Sprichwörter in Literatur, Politik, Presse und Werbung*. Hamburg: Helmut Buske Verlag, lk 11-41
- Mieder, Wolfgang 1997a. sub Proverb. *Folklore. An encyclopedia of Beliefs, Customs, Tales, Music, and Art. Vol. II*. Edited by Thomas A. Green. Santa Barbara-Denver-Oxford: ABC-CLIO, lk 661-667.
- Mieder, Wolfgang 1997b. «... als ob ich Herr der Lage würde». Zur Sprichwortmanipulation in Adolf Hitlers Mein Kampf. *De Proverbio, An Electronic Journal of International Proverb*. Vol. 3, Number 2.
<http://www.deproverbio.com/DPjournal/DP,3,2,97/MIEDER/HITLERDEU.html>
- Norrick, Neal R. 1985. *How Proverbs Mean. Semantic Studies in English Proverbs*. (Trends in Linguistics. Studies and Monographs 27). Berlin-New York-Amsterdam: Mouton Publishers.
- Taylor, Archer 1931. *The Proverb*. London: Humphrey Milford. Oxford University Press.
- Valimik eesti vanasõnu*. Koostanud E. Normann. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1955
- Vanasõnaraamat*. Koostanud A. Hussar, A. Krikmann, I. Sarv. Tallinn: Eesti Raamat, 1984. (Elektroniline variant: <http://haldjas.folklore.ee/~kriku/VSR/SISUKORD.HTM>).

Viited

* Artikli aluseks on ettekanne seminaril "Media, Folklore, Mythology" 13. nov 1997 Tartus.

1. Mõningase ülevaate selle rubriigi 1997. a sisu kohta saab nt <http://www.postimees.ee/leht/97/12/31/uudis.htm#viieteistkymnes>.

2. Illustreerigu kujundliku ütleamise meeldejäävust näide ajalehest «Postimees» (16. dets 1997):

Prantsuse president Jacques Chirac on tsiteerinud peaminister Mart Siimanni Euroopa riigijuhtide ühislõunal öeldud lubadust, et laupäeval joodi küll shampanjat nii Luksemburgis kui ka Tallinnas, kuid uuest nädalast algab Eestis tõsine töö läbirääkimiste ettevalmistamiseks.

<http://www.postimees.ee/leht/97/12/16/uudis.htm#kaheksas>

3. Vrd infoagentuuride vahendatud teadet ajalehest «Eesti Päevaleht» (28. okt 1996):

Samas kinnitas Tshernomõrdin, et neliku [tippriikidest koosneva liidu] loomine ei tähenda igaihe vastutuse ähmastamist või täitevõimu vertikaali lammutamist: «Igaüks jätkab oma ülesannete täitmist, meie kohtumised aga on rajatud rahvatarkusele - üks pea on hea, kaks või koguni neli on veelgi parem.

<http://www.zzz.ee/epl/961028/art44.html>

4. <http://www.president.ee/est/statemen/210397e.htm>

5. <http://www.president.ee/est/statemen/030697e.htm>

6. <http://www.ilmamaa.ee/raamatud/meri/60meri.html>
7. <http://www.ciesin.ee/UNDP/nhdr96/est/Eessona.html>
8. Lühend EV koos järgneva nr-ga näitab vanasõnade tüübinumbrit teaduslikus väljaandes «Eesti vanasõnad» (I-III kd, ilmunud 1980-1985).
9. <http://haldjas.folklore.ee/~kriku/VSR/TH.HTM#NHO>
10. Tallinnas ilmuva «Eesti Päevalehe» internetivariant on ilmunud alates 4. oktoobrist 1995, (1997. aastani) Tartus ilmuva «Postimehe» oma 24. novembrist 1995. Arvesse võtsin artiklid, mis olid ilmunud enne 13. novembrit 1997.
11. Eristamisel määravaks on ütluse **üldistatus**, kõnekäändudel see puudub. Kahe zhanri omavahelistest põimunud suhetest vt näiteks Krikmann 1997: 52 jj.
12. <http://www.postimees.ee/leht/97/02/26/sport.htm#1>
13. Sama autori teisteski artiklites leiame mitmekordseid vanasõnu, milles sugugi kõigil juhtudel ei viidata lause 'vanasõnalikkusele':
<http://www.postimees.ee/leht/96/11/13/sport.htm#kolmas>,
<http://www.postimees.ee/leht/96/11/21/sport.htm#kolmas>. Muidugi on sarnaseid mitmekordseid kasutajaid teisigi.
14. <http://www.postimees.ee/leht/97/06/14/kultuur.htm#esimene>
15. Hüpertekstiviited kõigile vanasõnakasutamissituatsioonina arvesse võetud artiklitele paiknevad Internetis aadressil <http://haldjas.folklore.ee/tagused/nr10/vsviited.html>
16. Vaadeldud vanasõnade tüpologia kontrollimisel ning täiendamisel, samuti rahvusvaheliste taustandmete väljaselgitamisel osutas hindamatut abi Arvo Krikmann, keda siinkohal südamlikult tänan.
17. <http://www.zzz.ee/epl/970801/art13.html>
18. <http://www.zzz.ee/epl/951021/art42.html>
19. <http://www.zzz.ee/epl/960223/art51.html>
20. <http://www.zzz.ee/epl/951222/art40.html>
21. <http://www.postimees.ee/leht/97/05/14/tartu/kirjad.htm#esimene>
22. <http://www.postimees.ee/leht/96/10/11/valis.htm#neljas> ja
<http://www.postimees.ee/leht/97/05/07/tana.htm#teine> (muide, mõlemal korral artikli autoriks Kaido Floren)
23. <http://www.zzz.ee/epl/970523/art38.html>
24. <http://www.zzz.ee/epl/970412/art38.html>
25. <http://www.postimees.ee/leht/97/03/06/valis.htm#kolmas>
26. <http://www.zzz.ee/epl/960122/art12.html>
27. «Eesti vanasõnade» hilisemad tüübitäiendused on kättesaadavad internetipäringuga:
<http://haldjas.folklore.ee/rl/date/robotid/leht1.html>
28. <http://www.zzz.ee/epl/960508/art15.html>
29. <http://www.zzz.ee/epl/960701/art28.html>
30. <http://www.postimees.ee/leht/97/10/28/olympia.htm#kolmas>
31. <http://www.postimees.ee/leht/97/05/24e/film.htm#teine>; viide vanasõnale «*Narri põldu üks kord, põld narrib sind üheksa korda*» (EV 7398)
32. <http://www.postimees.ee/leht/96/10/21/kultuur.htm#neljas>; viide vanasõnale «*Kus suitsu, seal tuld*» (EV 10650)
33. <http://www.postimees.ee/leht/96/07/27/kultuur.htm#neljas>; viide vanasõnale «*Parem varblane peos, kui tuvi katuseb*» (EV 13795)
34. <http://www.postimees.ee/leht/97/02/12/kultuur.htm#teine>
35. <http://www.zzz.ee/epl/960511/art55.html>, idee on paralleele ka Eestis: «*Eha punab, hea ilm; koit punab, kuri ilm*» (EV 514)
36. <http://www.zzz.ee/epl/960831/art79.html>
37. <http://www.postimees.ee/leht/97/09/03/sport.htm#kaheksas>
38. <http://www.postimees.ee/leht/97/09/17/sport.htm#viies>

39. <http://www.postimees.ee/leht/97/02/26/sport.htm#1>, vrd EV 3188 «Rätsepal pole riiet ega kingsepal kinga».
40. <http://www.postimees.ee/leht/96/08/21/sport.htm#kuues>, vrd EV 13944, «Veri on paksem kui vesi».
41. Kui seesuguse sihiteadliku suurkasutaja võimaliku mõju vähendamiseks jätsin Rando Soome arvestusest välja, langes vanasõnade osakaal **Spordirubriigis** 6,9 protsendini - rubriikide **Keskkond**, **Välismaalt** ja **Majandus** tasemele.
42. <http://www.postimees.ee/leht/97/03/22e/index.htm>
43. <http://www.postimees.ee/leht/96/11/14/majandus.htm#kolmeteistkymnes> ja <http://www.postimees.ee/leht/96/05/11/majandus.htm#kuues>
44. <http://www.zzz.ee/epl/970208/art21.html>, vrd EV 15209 «Koonerdamine pole kokkuhoid».
45. <http://www.zzz.ee/epl/951218/art32.html>
46. <http://www.postimees.ee/leht/95/12/30/arvamus.htm#esimene>
47. <http://www.zzz.ee/epl/961123/art61.html>
48. <http://www.zzz.ee/epl/961126/art21.html>
49. <http://www.zzz.ee/epl/960416/art27.html>
50. <http://www.zzz.ee/epl/960418/art33.html>
51. <http://www.postimees.ee/leht/97/07/24/uudis.htm#seitsmes>
52. <http://www.postimees.ee/leht/96/09/21e/reis.htm>
53. Vanasõna teadliku kasutamise seoses väärriks eraldi tähelepanu nädalaleht «Maaleht», mille iga numbri esiküljelt võib leida päevakohase pildi koos (ilmselt toimetuse otsitud) sobiva vanasõnaga.
54. <http://www.zzz.ee/epl/970822/art63.html>, artikli pealkiri muide ongi «Tiit Vähi omas augus».
55. <http://www.postimees.ee/leht/97/01/04e/jess.htm#esimene>
56. <http://www.postimees.ee/leht/97/07/19e/elu.htm#esimene>
57. <http://www.postimees.ee/leht/96/01/10/tartu/kirjad.htm#kolmas>
58. Kui tegin teise arvutuse ning võtsin arvesse ka lõikude algul ja lõpul olevaid vanasõnu, selgus pealkirjaks (11%), algusesse (32%) või lõppu (34%) paigutatuks juba enamik vanasõnadest. Vaid vähem kui veerandil juhtudest paiknes see lõigu keskel...
59. <http://www.postimees.ee/leht/97/04/30/index.htm#esimene>
60. <http://www.postimees.ee/leht/97/03/17/index.htm#esimene>
61. <http://www.postimees.ee/leht/96/05/18/index.htm#esimene>
62. <http://www.postimees.ee/leht/96/01/20/index.htm#esimene>
63. Teggu on esimese tekstiga «Vanasõnaraamat» alateemast «Oleks» (Vanasõnaraamat: 557), vanasõnast on olemas üksainus üleskirjutus. Märkimist väärrib, et viidatud üleskirjutuse lauselõpp «...vaataks vasika järgi» on kohendatud (ilmselt keeleteoimetaja või korrektori poolt) kaasaja keelenõuetele vastavaks.
64. Vt märkust [44](#).
65. Vrd vanasõna «Väiksed vargad ripuvad võllas, suured sõidavad tõllas» (EV 14474).
66. Vrd vanasõna «Parem pool muna kui tühi koor» (EV 8970).
67. Polemiseering vanasõnaga «Kured lähvad - kurjad ilmad l...!» (EV 4574).
68. EV 1496.
69. Vrd «Vaikimine on nõusolek» (EV 3225)
70. Vrd «Hundid söönud, lambad terved».
71. <http://www.zzz.ee/epl/970127/art33.html>
72. Olgu siinkohal ära toodud viis viidet artiklitele, kus sel moel tundus toimitud olevat: <http://www.zzz.ee/epl/961123/art61.html>, <http://www.zzz.ee/epl/961203/art48.html>, <http://www.zzz.ee/epl/951216/art36.html>,

<http://www.postimees.ee/leht/96/04/13/arvamus.htm#teine>,
<http://www.postimees.ee/leht/96/05/11/index.htm#esimene>.

73. <http://www.zzz.ee/epl/960402/art25.html>

74. <http://www.postimees.ee/leht/96/08/14/kultuur.htm#esimene>

75. Ka näiteks Charles L. Briggs (1994: 336), kes on uurinud Ameerika Ühendriikide New Mexico osariigi elanike vanasõnade kasutamist, on täheldanud, et pedagoogilistel eesmärkidel kasutatavad vanasõnad on paigutatud peaaegu alati vastava teema lõpetuseks.